

ОБРЯДОВІ ФУНКЦІЇ ТА ДЕКОРАТИВНІ ОСОБЛИВОСТІ ВЕСІЛЬНОГО БАРВІНКОВОГО ВІНОЧКА

Найхарактернішим взірцем українського квітчання є, мабуть, вінок. Він був обрядовим атрибутом і займав особливе місце в убранні українських дівчат. Але, на превеликий жаль, якраз вінок як головний убір дівчини, в порівнянні з квітчанням у календарній обрядовості, зберігся мало. І хоча ще донині подекуди на західних землях України живе весільний обряд шиття (плетення) барвінкового вінка, проте це дійство рідко попадало в поле зору мистецтвознавців та етнографів. Різновиди і знакова суть цього особливого віночка на сьогодні вивчені надто мало.

Барвінковий віночок та обряд його виготовлення розглядали Н.Здорова, В.Борисенко, Г.Стельмашук, В.Голобородько.

Н.Здорова порушила питання функціонування барвінкового віночка [1, с.84].

В.Борисенко вивчала барвінковий обряд, який широко побутував на Подністрів'ї, в Карпатах та Закарпатті. Особливу увагу дослідниця приділила ритуальному збору барвінку [2, с.56-58].

Описуючи барвінкові віночки з Покуття, Буковини, Лемківщини, Г.Стельмашук подала барвінковий вінок як знак молодої – часто невелику складову частину весільного головного убору [3, с.66-68; 4, с.153-180; 5, с.342].

В.Голобородько, не заглиблюючись у конструктивні та формальні ознаки, виявив два реальні вінки – дівочий і весільний (барвінковий позолочений) і третій – метафору дівочості в текстах весільного обряду та українських казках [6, с.36-37].

В даній розвідці ставиться завдання висвітлити особливості весільного барвінкового обряду, виявити знакову суть барвінкового віночка нареченої і показати його розмаїття, послуговуючись даними літератури та “польовими матеріалами” автора.

При дослідженні вінка як дівочого головного убору виявилось, що поняття “вінок”, згідно з народною назвою, стосується як самого святкового (в минулому – і щоденного) дівочого убору, так і одного лише елементу весільного накриття голови; сам же весільний головний убір мав чимало локальних різновидів і, відповідно, – варіантів назв, а вінком його називали рідко. Для зручнішого розмежування цих понять пропонується вінком вважати головний убір дівчини у формі кола, вінцем – розмаїтий декор у накритті голови нареченої, а вінчиком або віночком – барвінковий символічний весільний атрибут.

Дівочий вінок-коло означав зрілість дівчини. Вінчик символізував чесність нареченої. Його виплітали тільки тим, хто вступав у шлюб вперше.

На зеленім заріночку
Косар траву косить,
Яка тота дівка файна,
Що вінок доносить.

Треба коси остренької
Би траву косити,
Треба дівки розумної
Вінок доносити.

Дуже часто барвінковий вінчик, аналогічний до шлюбного знаку молодої або трохи менший, виплітали або шили теж і молодому.

Барвінкові віночки належали виключно молодій і молодому, були ядром їх весільних оздоб. Цей символічний знак ніби мало помітний у пишному головному уборі, але якраз із процесу його виготовлення і розпочиналося весільне дійство.

Ой кличте нам матіноньку до хати,
Най іде віночок зачинати.
Дай, матінко, іголку,
Та й ниточок з шовку,
Та й чісничку головку.

Плели вінки, коли дівчата прибирали гільце. Найчастіше починала шити вінчик мама, деколи і тато нареченої (нареченого), а продовжували – свашки. На “вінки” запрошували газдинь, жінок усіма поважаних, що жили у першому шлюбі та в сімейній згоді. На відміну од вінця, віночки виготовляли молодим персонально – їх не позичали, не купували, а по весіллю зберігали – зашивали в подушку, на якій спали, клали в ікону за скло або ховали до скрині.

В.Борисенко окреслила регіон широкого побутування барвінкового обряду Подністров'ям, Карпатами, Закарпаттям. В сусідніх Львівській, Тернопільській та Хмельницькій областях побутували вінкоплетини, в яких брала участь неодружена молодь, а сам барвінковий вінок використовувався як прикраса короваю. В центральних та південно-східних районах України обряд вінкоплетин функціонував спорадично або невідомий зовсім [2, с.56-58].

Весільний народний одяг з часом витіснився білою сукнею та вельоном, проте функції вінчика у багатьох селах на західних землях України збереглися до наших днів. Сталися деякі формальні трансформації, зокрема червоний колір вінчика замінився на білий.

Барвінок – основний елемент вінчика. Це – вічнозелена сланка рослина-багаторічник (*Vinca minor* L.). Кущик барвінку має довгі повзучі пагони і короткі прямостоячі з чотирма верхніми навхрест розміщеними листочками. Для шлюбних вінчиків брали як цілі пагони барвінку, так і самі листки або стебла.

Збирати барвінок вирушали до схід сонця. Ішла сама молода або молода з друзками та малим хлоп'ям з родини молодої, дружби, а молодому приносили

його сестри. На Закарпатті перші три гілочки барвінку дружба зрізав срібною монетою, притискуючи їх до вівсяного ошипка [2, с.57].

Барвінок був не тільки знаком нареченої, але також улюбленим зіллям дівочого квітання, особливо у зимово-весняний час. Подекуди вінки чи інші прикраси з барвінку на весільній церемонії мали теж і дружки, але без визначених у даній місцевості відзнак молодії.

Вінчик вміщувався серед прикрас головного убору молодії (молодого). Винятково вінчик-вінок великого діаметра (більше сита), т. зв. селемене, прибивали до стелі над місцем, де сиділи молоді за весільним столом.

Заслугує уваги, на наш погляд, не тільки обрядова функція шлюбного віночка, дивує локальна різноманітність форм вінчика при знаковій універсальності та схожості матеріалу, з якого він виготовлявся.

Як правило, барвінкові вінчики золотилося: поверхню, змащену медом або часником, задували позліткою. В окремих випадках, ймовірно, замість позолоти, барвінок поєднувався із колосками вівса чи пшениці. Окрім золотого кольору, у вінчику був присутній і червоний – колір стрічки, ниток, сукна – якщо молода (молоді) була одягнена по-народному.

Залежно від місцевих звичаїв, вінчики мали і деякі інші компоненти: монети, зубки (насінинки або головки) часнику, китички з вовняних чи шовкових червоних або вишневих ниток, роблені на кінчику веретена або голці, кору з гілочки солодкої яблуні, зерна пшениці (колоски збіжжя), яблука, китиці калини.

Ой з-за гори з-за високої
Три зірнички ісході,
А з-за долини з-за глибокої
Три сестрички виході.
Ой одна іде, чісничок несе,
Чісничок на віночок.
А друга іде, шовчичок несе,
Шовчичок на віночок.
А трета іде іголку несе,
Іголку вінок шити.

За способом виготовлення шлюбні віночки можна би поділити на плетені (виті) та шиті. Плетені, ймовірно, більш давнього походження, переважно мали форму кільця (вінка), проте і серед них знаходимо чимало різновидів. Такі вінчики були поширені на Бойківщині, Лемківщині, Покутті, Західному Поділлі. Наведемо декілька зразків.

Вінчик у формі вінка, плетений конопляним повісмом із гілочок барвінку, з обірваними, крім трьох верхніх, листочками, клали на голову поверх червоної

стрічки. Виплітали з повісма кіску, складаючи в кожен виток по гілочці барвінку з чотирма верхніми листочками – цією кіскою обвивали довкола голову, а від чола до потилиці через тім'я протягали відрізок червоної стрічки. В даному типі вінчика саме червона стрічка вважалася знаком і оберегом. Різновид вінчика з гілочок барвінку, плетеного ниткою, клали на голову поверх кіски з повісма. Аналогічно на кільце-кіску з повісма укладали окремі листки барвінку і повісом їх обмотували. Також на обруч із солом'яної плетінки червоною ниткою густими витками намотували один ряд маленьких барвінкових листочків. Окремий вид вінчика, виготовленого з парної кількості дуже довгих, обчищених від листків стебел барвінку, щільно обмотаних білою ниткою (раніше, мабуть, повісом), був доповнений перехрестям з червоних ниток.

Плетені вінчики мали і регіональні особливості.

На Бойківщині до вінчика-вінка пришивали червоною ниткою у чотирьох місцях нахрест по зубку часнику.

Лемки вплітали у невеликий зелений (без позолоти) вінчик спереду голову часнику й вівсяні колоски, а до більш об'ємного прив'язували 4 головки часнику і кетяги вівса, що химерно обрамляли обличчя (мал.1). Деякі вінки плели на основі пагінця солодкої яблуні [2, с.57; 5, с.342-344].

Покутський вінчик характерний чотирма монетами або медаликами – “огнушками”, пришитими разом із червоними нитяними китицями з чотирьох боків обруча. Над скронями блищали золочені барвінкові прикраси-“затички”. На тім'ї, в центрі перехрестя з червоних ниток, вміщували золочене “штерно” – квіточку з барвінкового листа.

Уже згадуваний вінчик-селемене (або соломони) плели з великої кількості барвінку або з барвінку разом з вівсяними чи пшеничними колосками. Прикрашали чотирма червоними яблуками і кетягами калини. Дружба прибивав його до стелі трьома цвяхами, а свашки в цей час приспівували:

Ой парубче-парубочку, бити би тя, бити,

Бо не вмієш “соломони” до стелі прибити [7, с.252].

Шиті вінчики знаходимо на Опіллі та Гуцульщині. Вони різноманітні, художньо оформлені. Серед шитих знаходимо вінчики у формі вінка-обруча різної ширини, дуги (дуг), маленького клубочка чи трубочки-спіралі. Гуцульські

Мал. 1. Лемківський вінчоч*.

* Малюнки до статті виконала Анна Кирпан

вінчики переважно невеликі, дещо приховані прикрасами головного убору.

Окремі листки барвінку нашивали в 1, 2 або й більше рядів на червону стрічку чи смугу, складену зі шматка полотна. Таку стрічку (смугу) уклали довкола голови, зав'язували дугою між скронями над чолом або через тім'я.

На межі Бойківщини та Гуцульщини в одних селах смужку полотна з нашитим рядком листочків барвінку та трьома зубками часнику молодій чіпляли до головного убору над скронями поверх тім'я. Молодому таку ж смужку скручували в калачик і закріплювали на капелюсі. В інших місцевостях і молодій виготовляли вінок-колачик завбільшки із двокопійкову монету, скручений зі стрічки та нашитими 9-а маленькими листочками барвінку. Таку кульку, позолочену, пришивали до начільної червоної пов'язки по центру чола молодії.

Мал. 2. Віночок з передгір'я Карпат.

Інші різновиди вінчика-маленької кульки: 3 листки барвінку зшивали уздовж червоною ниткою і з насіниною часника згортати в клубочок, золотили і разом з проколеною монетою пришивали до червоної стрічки та укладали під головним убором над чолом. Знайдено і такий варіант: кулька із 4-х зубків нелупленого ярого часнику, обгорнутих листками барвінку, позолочена, разом з монетою пришта червоною ниткою до солом'яної плетінки (мал.2).

Один із типів гуцульського вінчика в основі мав маленьку скручену трубочку – в гірських місцевостях зі смужки тонкого червоного сукна, в підгірських селах – з кори гілочки солодкої яблуні. Барвінкову гілочку або розетку з декількох окремих листків доповнювали червоні або вишневі вовняні чи шовкові китички, мотані – на веретені або такі ж, але малесенькі, виготовлені на голці, насінина або частинка, вирізана із зубка часнику. Переважно вінчик пришивався до червоної стрічки, зав'язаної довкола голови.

Позолочені барвінкові листки укладалися у 3, 4, 6 чи 9 пелюсткову квітку і пришивалися над або під скрученою трубочкою. В одних вінчиках китиці та часник були на виду, в інших – заховані в середині трубочки, в яку подекуди вкладали пшеничні зерна. До вінчика могли належати ще 3 або 4 монети. Ця маленька конструкція, як правило, пришивалася до червоної стрічки, а зліва і справа вінчик декорувався нашитими окремими позолоченими листками барвінку, складеними в той чи інший візерунок.

Один із таких вінчиків виглядав так: зняті з веретена і зв'язані докупі витки червоної шовкової нитки, розділені навпіл, утворювали знак "8", а в центрі цих

петель пришивалися дві насінини часнику. Дві такі “вісімки” із китичок склалися навхрест. Під китичками чіпляли чотири монети, які заповнювали проміжки між ними. З-під монет виблискували 6 золочених листків барвінку, що утворювали неповну квітку (без кількох верхніх “пелюсток”) (мал.3). Цей виріб вміщували на скручене суконце і пришивали над чолом до головного убору пелюстками вниз.

Мал. 3. *Гуцульський віночок (Косівщина).*

Притаманний гуцулам потяг до витонченості, художнього удосконалення виробів проявився і у вінчиках.

Вінчик з Верховини мав форму ажурного купола завбільшки з яйце (гусаче або куряче), зшитого зі смужок тонкого червоного сукна. До смужки-основи, складеної кільцем, навхрест куполом пришиті дві смужки, а між ними і основою долучені ще 4 коротенькі смужки-“підпориші”. Таким чином, утворена фігура нагадувала восьмигранну піраміду. Зверху виріб був обшитий рядками маленьких листочків барвінку, золочений позліткою, а знизу, всередині під вершиною звисали 4 монети. Основне кільце декорували 32 малесенькі червоні вовняні китички (мал.4). Такий вінчик вміщувався над головним убором (чільцем)

Мал. 4. *Гуцульський віночок (Верховина).*

молодої та збоку на шапці молодого. При уважному розгляді цей вінчик нагадує, з одного боку, художнє вдосконалення вінчика покутського з червоним нитяним перехрестям і 4-а монетами, з іншого – писанку – з її традиційним поділом на 8 напрямків.

Підсумовуючи сказане, зазначимо, що вінчики укладались на кіску чи стрічку довкола голови або, сконцентровані у невеличкому значку,

пришивались до стрічки, як правило, по середині чола. У цьому весільному атрибуті виділяються дві складові – обруч (стрічка) і саме вінчик – “розподілений” по колу або зосереджений у центральній відзнаці.

Виникає здогад, що більш давніми є виті барвінкові вінчики і ті, що містять китиці, мотані на веретені. Ймовірно, що з часом, при збереженні обрядової семантики, розвинулися їх формальні ознаки і виникли шиті барвінкові віночки, в т. ч. ті, що мають китиці, виготовлені на голці.

Також спадає на думку, що китиці, зняті з веретена, – не випадкові деталі маленької композиції. Вінок в’ється і китиця мотається обертовими рухами,

притаманними теж і самому веретену під час прядіння. Звернувшись до української міфології, довідуємось, що у поясі, яким підперізувалися, у захисних талісманах – кільцях, намистах, сережках – вбачають міфічного охоронця змія-вужа. Обертковість веретена спричинила його роль у релігійно-міфологічній картині світобудови і широку обрядову символіку. Веретено уявляється стрижнем, на якому обертається небо і земля, а міфічне створіння веретениця, що поєднує змія з веретеном, бере участь у “прядінні” нитки людського життя [8, с.56, 521]. Можна гадати, що талісманом-кільцем-вужем вважався і вінчик у різних його формах. Думку про барвінковий вінчик як символ міфічного змія почуто від канд. історичних наук, етнографа О.Нестер.

До деяких видів весільних барвінкових віночків входила гілочка солодкої яблуні або її кора. В українській міфології із яблунею асоціюється Дерево життя. Яблуко символізує кохання. Яблуневу гілку вважали оберегом від “дурного ока” [8, с.139, 611].

Основною барвою готового вінчика була золота – справжня або кольору вівсяних колосків. В.Голобородько вважає золото знаком соціальної зрілості молодой [6, с.40]. Можна також допустити полісемантичність вінчика і спробувати дещо інакше пояснити наявність золотого кольору.

У весільних піснях барвінковий віночок порівнюється із сонцем та місяцем:

Рясен віночок, рясен,
Як сонце, місяць красен,
Тільки на нім квіточок,
Як на небі зірочок [2, с.57].

Під час весільного дійства віночок знаходився на головному уборі або на стелі над головою. Як доводить Г.Стельмашук, для давніх людей головний убір асоціювався із вищим, небесним світом, а у барвінковому вінку наявні теж символи Сонця і Місяця [3, с.66-68]. Напрошується здогад пов'язати блиск шлюбного віночка із золотим саявом зірок на небі.

У теперішній час наречені одягають білі сукні з вельюном. Червоний колір деталей шлюбного віночка – ниток, сукна, калини, що асоціюється із забарвленням крові [8, с.255], замінився білим – символом чистоти.

Традиційно в українців неабиякого значення надавалося моральності молоді, що було передумовою благополучного і міцного шлюбу та взаємної поваги в сім'ї. Барвінковий обряд слугував виховним чинником.

Від натиску цивілізації та чужоземних впливів, через недовговічність та крихкість рослинного матеріалу самотутні традиції українського квітчання кануть у небуття. Спостерігається стрімке падіння моралі, нетривкість шлюбів.

Як один із засобів духовного оздоровлення народу, перед дослідниками фольклорної спадщини визріває необхідність глибшого пізнання і популяризації барвінкового обряду.

1. Здоровега Н.І. Нариси народної весільної обрядовості на Україні. – К.: Наукова думка, 1974. – 159 с.
2. Борисенко І.К. Весільні звичаї та обряди на Україні. – К.: Наукова думка, 1988. – 192 с.
3. Стельмашук Г.Г. Сонце та місяць на барвінковому вінку // Літопис "Червоної Калини", 1992 – №1. – С. 66-68.
4. Стельмашук Г.Г. Традиційні головні убори українців. – К.: Наукова думка, 1993. – 240 с.
5. Стельмашук Г., Худик Г., Дмитрик Д. Одяг // Лемківщина. Історико-етнографічне дослідження. У 2-х т. Г.І. Матеріальна культура. – Львів, інститут народознавства НАН України, 1999. – С.324-346.
6. Голобородько Василь. Ой вінку, мій, вінку. . . Ознаки дівочого вінка як основа для його метафоричної трансформації в українських народних казках // Українська культура, 2000. – №7-8. – С.36-37, №9-10. – С.38-40; №11-12. – С.35-37.
7. Пушик С. Пери золотого птаха. Повість. – Ужгород: Карпати, 1978. – 272 с.
8. Войтович В. Українська міфологія. – К.: Либідь, 2002. – 664 с.

Mariya Fedushchak

THE RITUAL FUNCTIONS AND DECORATIVE PECULIARITIES OF THE WEDDING PERWINKLE RING

In some districts of West Ukraine up to now wedding custom of a perwinkle ring the bride sewing is kept. At sign universality, the special attention pays a variety of its forms.

Ольга Головчанська

БОГДАН СТЕБЕЛЬСЬКИЙ – МИСТЕЦТВОЗНАВЕЦЬ З ДІАСПОРИ

*Богдан Стебельський.
Автопортрет. Олівець,
папір, 1935.*

Актуальною проблемою досліджень історії українського мистецтва ХХ століття є творчість та життєвий шлях українських мистців, які вимушено емігрували та навчалися в освітніх закладах Європи, зокрема, в Краківській Академії Мистецтв, та їх місце і роль в історії української культури. З небуття повертаються до нас імена цих художників, стають відомі їх життєві дороги та творчі нальбання. До архівів, бібліотек, музеїв України надходять їх рукописи та листи, щоденники та спомини, а також періодична література, книги, видані в українській діаспорі.